

Türkiye’de Kapitalizmin Küreselleşmesi ve Neoliberal Otoriter Devletin İnşası

Şebnem Oğuz*

AKP’nin iktidara geldiği 2002 yılından bu yana giderek artan ve özellikle üçüncü iktidar döneminde iyice belirginleşen otoriterleşme eğilimleri muhalif çevrelerde faşizm, sivil darbe, ikinci cumhuriyet, tek parti rejimi gibi kavramlarla ele alınmaktadır. Bu tür kavramlaştırmalar AKP’nin ileri demokrasi söylemini deşifre etme anlamında politik bir işlev taşısa da, Türkiye’de yaşanan siyasal-yönetsel dönüşümleri sermaye birikimi süreçlerinden kopuk olarak ele aldığı ölçüde bir bütün olarak devletin geçirdiği yapısal dönüşümleri gözardı etme riski taşımakta ve kuramsal olarak yanıltıcı olabilmektedir. Bu nedenle son dönemde yapılan rejim tartışmalarını Türkiye’de kapitalist devletin son otuz yılda geçirdiği yapısal dönüşümler bağlamında yeniden düşünmekte yarar vardır. Zira son dönemde sayısı hızla artan kanun hükmünde kararname, yargı bağımsızlığının ortadan kalkması, başkanlık sisteminin yeniden gündeme gelmesi gibi gelişmelerle birlikte sıkça vurgulanan yürütmenin özerkleşerek güçlenme süreci AKP iktidarı ile başlamamış, 1980’lerden itibaren Türkiye kapitalizminin dünya kapitalizmiyle eklemlenme yönünde girdiği yeni yönelimler doğrultusunda adım adım inşa edilmiştir. Söz konusu süreçte devletin aldığı yeni biçimi anlamak için ise Marksist devlet kuramına, özellikle de yürütmenin güçlenme eğilimini sermayenin uluslararasılaşması bağlamında ele alan Poulantzas’ın temel kavramlarına bakmakta yarar vardır.

Devlet Tipleri ve Devlet Biçimleri

Poulantzas, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* (1968) adlı kitabında “devlet tipleri” ve “devlet biçimleri” arasında kavramsal bir ayrım yapar. “Devlet tipleri” kavramını belirli üretim tarzlarına (köleci, feodal, kapitalist gibi) denk düşen yönetim tarzlarını tanımlamak ve kapitalist devlet tipinin daha önceki devlet tiplerinden farklılıklarını ortaya koymak üzere kullanır. Poulantzas’a göre kapitalist devlet tipinin daha önceki devlet tiplerinden iki önemli farkı vardır. Birincisi, kapitalizm öncesi toplumlarda devlet belirli bir sınıf ya da sınıf kesiminin (örneğin toprak sahiplerinin) dışlayıcı egemenliğine dayanırken, kapitalist toplumlarda devlet birden fazla egemen sınıf ya da sınıf kesiminin (örneğin sermayenin farklı fraksiyonlarının) ortak çıkarlarını temsil eder (Poulantzas, 1968: 230). İkincisi, kapitalizm öncesi toplumlarda egemen sınıflar üretim sürecinde askeri gücü ya da ekonomi-dışı zoru kullanma yetkisini ellerinde bulundurduğundan ekonomik süreçlerin yönetimini de doğrudan üstlenir. Kapitalist toplumlarda ise egemen sınıfı oluşturan sermayedarlar askeri güç ve dolayısıyla ekonomi-dışı zor kullanma yetkisini devlet aygıtına devrederek sadece üretim sürecinin gündelik işleyişinde kendi kârlarını nasıl artıracakları ile ilgilenir. Rekabet halindeki tekil sermayedarların ve farklı sermaye kesimlerinin uzun erimli ortak çıkarları doğrultusunda politika üretme işlevini ise devlet üstlenir. Kapitalist devletin bu işlevi gerçekleştirmesi, egemen sınıfın farklı kesimlerinden görece özerk davranması ile mümkün olur. Böylelikle devlet, farklı sermaye kesimlerinin çelişkili birliğini, egemen sermaye kesiminin (örneğin günümüzde uluslararasılaşmış büyük sermaye gruplarının) hegemonyası altında, ancak bütün sermaye kesimlerini (örneğin küçük ve orta ölçekli sermaye gruplarını) gözeterek biçimde sağlar. Bu süreçte hegemonik sermaye kesiminin çıkarlarını temsil eden devlet kuruluşları (örneğin ekonomiden sorumlu bakanlıklar), diğer devlet kuruluşları (örneğin

* Başkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

yasama ve yargı organları) üzerinde egemenlik kurar. Bunu mümkün kılan şey ise kapitalist devletin parçalanmış yapısıdır. Kurumlar arasındaki parçalanma, hem sermaye kesimleri arasında hem de sermaye ile emek arasında istikrarsız dengelerin oluşmasını ve değişen koşullara göre yeniden kurulmasını olanaklı kılar. Yürütme, yasama ve yargı arasındaki formel güç ayrılığı, devletin kapitalist sınıf içindeki farklı fraksiyonlar arasında etkili bir arabulucu olarak rol oynamasını sağlar (Harvey, 2001: 276-80).

Poulantzas, “devlet biçimleri” kavramını ise belirli bir devlet tipinin farklı tarihsel koşullarda aldığı biçimleri tanımlamak için kullanır. Bu bağlamda kapitalist devlet tipinin olağan biçimleri (liberal demokrasi ve otoriter devlet) ile olağanüstü biçimleri (faşizm, askeri diktatörlükler, vb.) arasında ayırım yapar. Poulantzas’a göre kapitalist devletin olağan biçimleri, kapitalizmin farklı aşamalarına özgü devlet-sınıf ilişkilerini tanımlar ve daha konjonktürel dönüşümleri tanımlamak üzere kullanılan “siyasal rejim” kavramından farklı olarak yapısal ve kalıcı dönüşümleri işaret eder (Güveloğlu, 2004). Kapitalist devletin belirli bir dönemde aldığı özgül biçim, egemen sınıfın farklı kesimlerinin çelişkili birliğinin nasıl örgütlendiğine bağlıdır. Kapitalizmin olağan işleyişinde söz konusu örgütlenme, siyasal alanda kendilerini partiler biçiminde örgütleyen toplumsal-sınıfsal güçlerin yasama organındaki temsili yoluyla ya da farklı sermaye kesimlerinin devlet aygıtı içinde özellikle yürütme organında güçleri oranında temsil edildiği bir “iktidar bloğu” yoluyla gerçekleşir. Bunlardan ilki, yani siyasi partiler yoluyla örgütlenen toplumsal güçlerin yasama organında temsili, devletin liberal demokratik biçimine denk düşer ve egemen sınıf içi çelişkilerin görece daha az yoğun olduğu kapitalizmin erken aşamalarında görünür. İkinci durum, yani farklı sermaye kesimlerinin yürütme organında güçleri oranında bir “iktidar bloğu” ile temsil edilmesi ise sermayenin farklı kesimleri arasındaki çelişkilerin yoğunlaşmasıyla birlikte egemen sermaye kesiminin siyasal alanda hegemonyasını örgütleyemediği koşullarda ortaya çıkar. Böyle dönemlerde söz konusu hegemonyanın örgütlenmesi siyasi partilerden çok devlet bürokrasisine kalır ve çoğunlukla yasama organı karşısında yürütme organının güçlendiği, yürütme organı içinde de sermayenin hegemonik kesiminin çıkarlarını temsil eden uzmanlaşmış bir ekonomik aygıtın ön plana çıktığı görülür (Poulantzas, 1968: 315; 1978: 170). Poulantzas’a göre bu durum 1970’li yılların sonunda kalıcı bir nitelik kazanarak “otoriter devlet” olarak tanımladığı yeni bir devlet biçimine yol açmıştır. Bu noktada otoriter devlet biçiminin faşizm gibi olağanüstü bir devlet biçimini değil, kapitalist devlet tipinin olağan biçimlerinden biri olduğunu özellikle vurgulamak gerekir. Zira faşizm gibi olağanüstü devlet biçimlerinde parlamento feshedilir ve devlet aygıtı toplumsal-sınıfsal kesimlerden olağanüstü bir özerklik kazanırken, otoriter devlet biçimi Poulantzas’ın deyişiyle “*günümüz kapitalizminin geldiği aşamada burjuva cumhuriyetinin yeni ‘demokratik’ biçimini*” temsil eder (Poulantzas, 1978: 209). Bu nokta, AKP iktidarının niteliğine ilişkin olarak yürütülen tartışmalar açısından özellikle önemlidir, zira söz konusu tartışmaları faşizm değil otoriter devlet biçiminin yeni bir aşaması bağlamında yeniden düşünmek gereklidir. Bu nedenle devam etmeden önce otoriter devlet biçiminin tarihsel bağlamına daha yakından bakmakta fayda vardır.

Otoriter Devlet Biçiminin Tarihsel Bağlamı: Sermayenin Uluslararasılaşması ve Neoliberalizm

Otoriter devlet biçimi, kapitalizmin çelişkilerinin siyasal alanın dolaylıları olmaksızın doğrudan devlet aygıtı tarafından idare edilmesi eğiliminden kaynaklanır. Bu anlamda, kapitalist üretim ilişkilerinin ABD hegemonyası altında dünya ölçeğine özellikle yayıldığı II.

Dünya Savaş sonrası dönemde ortaya çıktığı söylenebilir (Kannankulam, 2003). Savaş sonrasında ABD kökenli çokuluslu şirketlerin hızla dünya ölçeğine yayılması, bir başka deyişle üretken sermayenin uluslararasılaşma sürecinin hızlanması, farklı sermaye kesimleri arasındaki rekabeti ve devletten talep ettikleri politikalar arasındaki çelişkileri artırmıştır. Bu süreç, 1970'li yıllarda finansal serbestleşme ve para-sermayenin uluslararası hareketliliğinin artmasıyla daha da derinleşmiş, 1990'ların başında reel sosyalizmin çöküşüyle birlikte ise yeni coğrafyalara yayılmıştır. 1990'lardan itibaren küreselleşme olarak adlandırılan bu süreçte sermayenin tüm formlarının (ticari, finansal ve üretken sermaye) reel sosyalist ülkeleri de kapsayacak şekilde dünya ölçeğine yayılması, her ülkede farklı sermaye kesimleri arasındaki çelişkilerin daha da derinleşmesine yol açmış; uluslararası birikim süreciyle farklı biçimlerde eklenen sermayelerin çelişkili taleplerini idare etme işlevini ise ulus devlet aygıtları üstlenmiştir. Dolayısıyla otoriter devlet biçiminin temel bileşenleri olarak tanımlanan eğilimler (siyasal alanın daralması, devlet aygıtının güçlenmesi ve devlet aygıtı içinde yürütmenin özerkleşerek ön plana çıkması) bu süreçte daha belirgin ve yaygın hale gelmiştir (Jessop, 2006).

Küreselleşme sürecinde sermaye içi çelişkilerin artmasının temel nedeni, sermaye birikiminin uluslararasılığı ile devletin ulusallığı arasında giderek artan örtüşmezliktir. Bu örtüşmezlik, her ülkede farklı sermaye kesimlerinin devletten talep ettikleri politikalar arasındaki çelişkilerin artması biçiminde ortaya çıkar. Bu noktada sözkonusu çelişkileri anlamaya yönelik olarak Bryan'ın (1995) yaptığı dördü ayrımlı ayrım oldukça yararlıdır. Bryan, belirli bir ülkede üretim¹ yapan sermayelerin uluslararası birikimle bütünleşme sürecinde metaların üretimi, üretilen metaların satılarak paraya dönüşmesi (realizasyonu) ve bu paranın yeniden üretime tahsis edilmesi (yeniden üretimi) aşamalarını nerede gerçekleştirdiklerine bakarak dört sermaye kesimi tanımlar: ulusal, küresel, yatırım açısından sınırlı, ve pazar açısından sınırlı sermayeler. Ulusal sermaye, ülke içinde üretim yapan, ürettiği metaları iç pazarda satarak paraya çeviren, ve bu parayı tekrar ülke içinde yatırıma dönüştüren sermayedir. Genellikle uluslararası yatırımlar yapamayacak kadar küçük ölçeklidir ve ithalatı mümkün olmayan ya da doğal olarak korunan sektörlerde yoğunlaşır. Hizmet sektöründeki küçük ölçekli sermayeler bu kesime örnektir. Küresel sermaye ise uluslararası ölçekte satış ve yatırım yapabilen, satış ve yatırım yapacağı yeri uluslararası kârlılık koşullarına göre belirleyebilen sermayedir. Yatırım açısından sınırlı sermaye, uluslararası ölçekte satış yapabilen ancak yatırım yapamayan sermayedir, dolayısıyla uluslararası birikim sürecine ticari alanda eklenir, üretim alanında eklenemez. İhracat ürünleri üreten ama uluslararası ölçekte üretim yapacak büyüklükte olmayan sermaye kesimlerini kapsar. Son olarak, pazar açısından sınırlı sermaye, uluslararası ölçekte yatırım yapabilen ancak sadece ulusal pazarda satış yapan sermayedir. Örneğin üretildiği yerde tüketilmesi gereken hizmet ya da dayanıksız tüketim malları üreten ulusötesi şirketler bu kesime girer (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Sermayenin Döngüsü ve Uluslararası Birikim

	Üretim	Realizasyon	Yeniden üretim
Ulusal	ulusal	ulusal	ulusal
Yatırım açısından sınırlı	ulusal	uluslararası	ulusal
Pazar açısından sınırlı	ulusal	ulusal	uluslararası
Global	ulusal	uluslararası	uluslararası

Kaynak: Dick Bryan, *The Chase over the Globe* (1995)

¹ Burada üretim kavramı genel anlamda emek sürecinin varlığına işaret eder. Dolayısıyla sadece sınai üretimi değil, hizmet ve diğer sektörlerdeki üretimi de kapsar.

Yukarıda tanımlanan dört sermaye fraksiyonundan her biri farklı devlet politikalarından yarar görür. Örneğin, pazar açısından sınırlı sermayeler için gümrük ve döviz kuru politikaları çok önemlidir, farklı türden ulusötesi şirketler arasında devletten beklentileri açısından önemli bir bölünme yaratır. Para sermaye ve meta ithalatı üzerindeki kontroller ile para politikalarının döviz kuru üzerindeki etkileri, dört sermaye kesiminin de kaderini belirler. Döviz kuru, farklı birikim biçimlerini sürdüren sermayeler arasında çözülmez bir çelişki oluşturur (Bryan, 1995: 92-93). Sermayeler arasındaki çelişkilerin niteliği, sermayenin uluslararasılaşmasının farklı tarihsel aşamalarında farklı biçimler alır. Örneğin üretken sermayenin uluslararasılaştığı İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde sermaye içi çelişkilerin temel kaynağı ticaret ve gümrük politikaları iken, 1970'lerden itibaren sermaye piyasalarının küresel düzeyde bütünleşmesi, para politikalarını, özellikle de döviz kuru ve faiz oranlarına ilişkin politikaları da sermaye içinde ciddi bölünmelerin kaynağı haline getirmiştir (Bryan, 1995: 84). İşte bu noktada para sistemine ilişkin düzenlemelerin yarattığı çelişkiler, ticaret ve gümrük politikalarının yarattığı çelişkilerden çok daha karmaşık olduğundan, bütün sermaye kesimlerini tatmin edecek politikaların üretilmesi ancak otoriter devlet biçimi ile, yani iktidarın yürütme aygıtı içinde teknokratların elinde toplanması ile mümkün olur. Ancak bu mekanizma da devletin uluslararası sermaye birikimi sürecinin çelişkilerini çözmesine yetmez. Çünkü uluslararasılaşma sürecinde sermayenin belirli bir kesiminin taleplerini karşılayan politikalar, mutlaka başka bir sermaye kesiminin cezalandırılması anlamına gelir (Bryan, 1995: 5). Bu durumda devletin elinde sermayenin bütün kesimlerini tatmin edebilecek tek politik araç kalır, o da emeğe saldırdır. Küreselleşmenin ancak neoliberalizmin siyasi bağlamında ilerleyebilmesinin nedeni budur. Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra üretken sermayenin uluslararasılaşmasının hızlanmasıyla birlikte ortaya çıkan, 1970'lerin sonundan itibaren neoliberal niteliği belirginlik kazanan, 1990'lardan itibaren ise tüm dünya ölçeğine yayılan devlet biçimini "neoliberal otoriter devlet" olarak tanımlamak mümkündür (Oğuz, 2010).

Bu noktada neoliberal otoriter devletin oluşumunda iki temel evreden söz edilebilir. 1980'lerden 90'ların sonuna kadar süren ve ana akım literatürde "Washington uzlaşması" ya da "birinci kuşak reformlar" olarak bilinen dönemde temel amaç, "devletin küçültülmesi" söylemiyle bir önceki dönemin kurumlarının ortadan kaldırılması ve neoliberal politikaların hızla, siyasi aktörlerin direnci olmaksızın uygulanmaya başlaması olmuştur. Bu amaçla yönelik olarak kullanılan temel mekanizma ise, iktidarın siyasal partilerden devlet aygıtına, devlet aygıtı içinde yasama ve yargıdan yürütmeye, yürütme içinde de yeni oluşturulan bir ekonomi bürokrasisine aktarılması olmuştur. Ancak devletin sadece dar bir bölmesinin, yani yürütme içinde oluşturulan yeni bürokrasinin neoliberal politikaları savunması, devlet içinde özellikle yürütme ile yargı, hükümetler ile teknokratlar ve yerleşik bürokrasi ile yeni bürokrasi arasında yoğun çatışmalara neden olmuştur. Bu nedenle 1990'ların sonundan itibaren devletin tüm bölmelerinin (yasama, yürütme, yargı) neoliberalleştirilmesi yoluyla devlet-içi çatışmaların önlenmesi amaçlanmıştır. "Post-Washington uzlaşması" ya da "ikinci kuşak reformlar" olarak adlandırılan bu süreçte neoliberal dönüşümler kurumsallaştırılmış ve bu bağlamda devletin düzenleyici rolünü vurgulayan "kurumsalci" yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. Chavez öncesi dönemde Venezuela'da Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ve Dünya Bankası'nda yöneticilik yapan, 1996-2010 yılları arasında da *Foreign Affairs* dergisinin baş editörü olan Moises Naim'in (1995) 1994'de yaptığı sınıflandırma bu süreci oldukça iyi özetlemektedir (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2: Ekonomik Liberalizasyonun İki Aşaması

	I. Aşama	II. Aşama
Öncelikler	-enflasyonu düşürmek -yeniden büyümeyi sağlamak	-sosyal koşulları iyileştirmek -uluslararası rekabet gücünü artırmak -makroekonomik istikrarı sağlamak
Reform Stratejisi	-makroekonomik kuralları değiştirmek -devleti küçültmek -korumacı-devletçi dönemin kurumlarını ortadan kaldırmak	-yeni kurumlar yaratmak, varolanları dönüştürmek -özel sektörün rekabet gücünü artırmak -üretim, finans, sağlık, eğitim ve diğer kamu hizmetlerinde reformlar yapmak -“kapitalizmin ekonomik kurumlarını” yaratmak -uluslararası ekonomik sistemle yeni bir tarzda eklemlenmek
Tipik araçlar	-bütçenin kısılması ve vergi reformu -fiyatların, ticaretin, yabancı yatırımların serbest bırakılması -özel sektörün deregülasyonu -sosyal hizmetlerle ilgili bakanlıklar atlanarak acil sosyal yardım fonlarının oluşturulması -kolay özelleştirmeler	-iş yasalarında reform -devlet memurluğu sisteminde reform -devletin, özellikle sosyal hizmetlerle ilgili bakanlıkların yeniden yapılanması -yargı reformu -düzenleyici kapasitenin artırılması -sektörel dönüşüm ve yeniden yapılanma -karmaşık özelleştirmeler -ihracatı artırma kapasitesinin geliştirilmesi -merkezi ve yerel yönetimler arasındaki ilişkilerin yeniden yapılandırılması
Başlıca aktörler	-başkanlık sisteminde cumhurbaşkanı, parlamenter sistemde başbakan -ekonomiden sorumlu bakanlar -Merkez Bankası -Dünya Bankası ve IMF -özel finans grupları	-cumhurbaşkanı/başbakan ve bakanlar -meclis, bürokrasi, yargı -sendikalar, siyasi partiler, medya -özel sektör
Reformların toplumsal etkileri	-hemen görünür -kamuoyunda görünürlüğü yüksek	-orta ve uzun vadede görünür -kamuoyunda görünürlüğü düşük
Reformların idari karmaşıklığı	-orta-düşük	-çok yüksek
Politik maliyetlerin içeriği	-tüm topluma yayılan “geçici düzeltmeler”	-belirli bir kesime yönelik avantajların kalıcı olarak ortadan kaldırılması

Hükümetin temel stratejisi	-yalıtılmış teknokratik elitlerin makroekonomik yönetimi	-orta düzey kamu yöneticilerine yönelik kurumsal reformlar

Kaynak. :Moises Naim, Latin America's Road to theMarket: From Macroeconomic Shocks to Institutional Therapy, San Francisco, CA: ICEG, 1994.

Naim'in ekonomik liberalizasyonun ikinci aşaması olarak tanımladığı evrenin bir diğer özelliği de bu evrede devlet ile sermaye kesimleri arasındaki doğrudan etkileşim mekanizmalarının geliştirilmesi yönündeki vurgulardır. Bu vurguların teorik öncülleri, 1997 yılında yayınlanan *Değişen Dünyada Devlet* başlıklı Dünya Bankası Raporu'nun yazarlarından biri olan Peter Evans'ın küresel ekonomide devlet ile sermaye arasındaki ilişkileri tanımlamak üzere kullandığı "gömülü özerklik" kavramında bulunabilir (Evans, 1995). Evans'a göre 1970'ler ve 1980'lerde devletin rolü yapısal uyarılma politikaları doğrultusunda mülkiyet haklarının korunmasına indirgenmiştir. Ancak, bu yaklaşımın paradoksu, sorun olarak görülen devletten aynı zamanda çözüm olmasının beklenmesidir. 1980'lerin sonundan itibaren bu paradoksu aşmak üzere devletin temel işlevi yeniden tanımlanmıştır. Bu tanıma göre küresel ekonomide devletin rolü, özel sektör ile daha yakın bir ilişki kurarak "uluslararası rekabetin soğuk rüzgârlarına maruz kalan" sermayedarlara ayakta kalmaları için gerekli bilgiyi sağlamaktır ve bunu yapabilmek için devletin "sermaye içine gömülü ama ondan özerk" olması gerekir (Evans, 1995). İşte ana akım literatürde "yönetişim" olarak da bilinen bu yaklaşım² doğrultusunda neoliberal otoriter devletin oluşumunun ikinci evresinde bir yandan devletin bütün kurumları neoliberalleşirken, öte yandan da sözkonusu kurumlar sermayenin farklı kesimleriyle daha fazla içiçe geçmişlerdir.

Türkiye'de de neoliberal otoriter devlet biçiminin oluşumu kabaca yukarıda özetlenen aşamalara uygun biçimde gerçekleşmiştir. Ancak Türkiye'deki dönüşümün tarihsel özgünlüklerini anlamak için öncelikle kısaca Türkiye'de kapitalizminin küreselleşme sürecine ve bu bağlamda sermaye birikiminin 1980 sonrasında geçirdiği evrelere bakmak yararlı olacaktır.

Türkiye Kapitalizminin Küreselleşmesi ve Sermaye İçi Çelişkiler

Türkiye kapitalizminin küresel ekonomiyle eklemlenme sürecini, ülkede kapitalist gelişmenin ortaya çıkışı ile başlatmak yanlış olmaz. Zira sermaye birikimi sürecine görece geç başlamış ülkelerden biri olan Türkiye'de kapitalizm, gelişmesinin her evresinde dünya ölçeğindeki birikim mekanizmaları ile farklı biçimlerde eklemlenerek ilerlemiştir. Dolayısıyla her evre, aynı zamanda sermayenin farklı işlevlerinin (meta, para ve üretken sermaye) ülke içinde oluşma ve uluslararasılaşma sürecinin evreleridir (Ercan ve Oğuz, 2007). Bu bağlamda ilk evre, ticari sermayenin oluşum ve uluslararasılaşma evresidir. 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı ekonomisinin Batı Avrupa ticari sermayesiyle eklemlenmesiyle başlayan bu evrede, tarımsal ürünler metalaşarak uluslararası ölçekteki ticari sermaye döngüsü içine çekilmiştir (Savran, 1992:21). 1929 krizinin ardından dünya pazarlarındaki daralma, Türkiye'nin tarımsal ürün ihracatı ve temel tüketim malları ithalatını sekteye uğrattığında ise, temel tüketim mallarının yerli üretimle karşılanması bir zorunluluk haline gelmiş, böylelikle 1930'lu yıllarda büyük ölçekli devlet yatırımları yoluyla ticari

² Bu yaklaşımın Türkiye örneğinde ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Bayramoğlu (2005).

sermayenin üretken sermayeye dönüşüm süreci başlamıştır. Bu süreç 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren yerli ticaret burjuvazisinin belirli kesimlerinin yabancı sermaye ile işbirliği içinde sanayi üretimine yönelmesiyle ivme kazanmış, 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca bu sanayileşme modeli ile belirli bir sermaye birikimine ulaşan büyük sermaye kesimleri holdingleşerek banka sahipliği yoluyla para-sermaye üzerinde de denetim kurmaya başlamıştır (Gülalp,1993:34). 1970'lerin sonuna gelindiğinde ise bu kesimler, tüketim mallarına yönelik yatırım ve pazar olanaklarını tüketerek, sanayileşme sürecinde bir üst aşama olan ara ve sermaye malı üretimine geçmek istemiş, bu da döviz ihtiyacını artırmıştır (Ercan, 2004:18). Bu durum dışa yönelik sermaye birikimine geçişi bir zorunluluk haline getirmiş ve 1980'den sonra ihracata dayalı birikim modeline geçilmiştir.

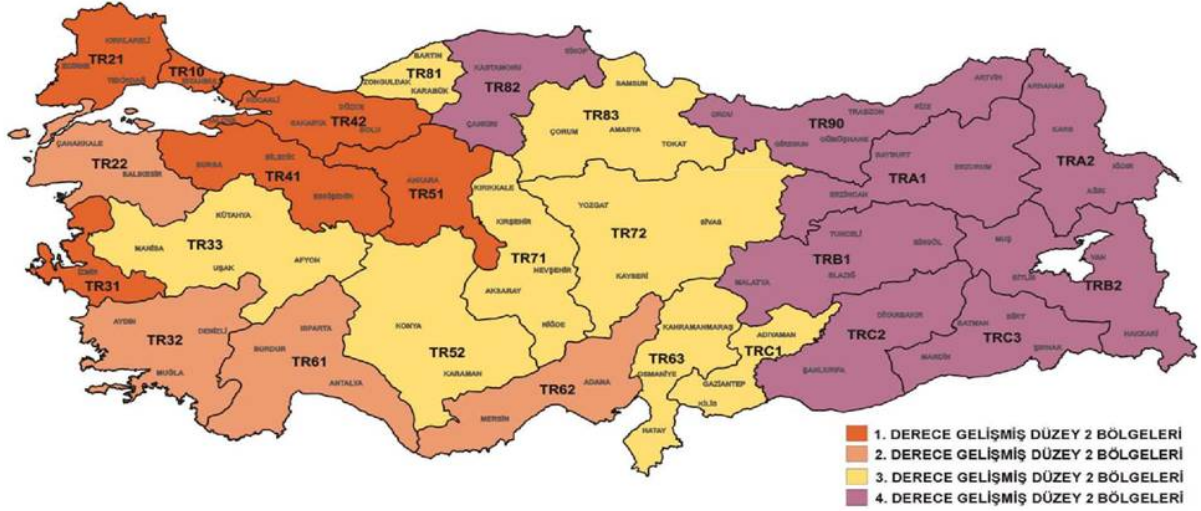
1980 sonrasında ise sermaye birikim süreci üç ana evreden geçmiştir: İhracat temelli birikim evresi (1980-1989); uluslararası para-sermaye girişine dayalı birikim evresi (1989-1999) ve üretken sermayeye dayalı birikim evresi (1999 ve devamı) (Ercan, 2006:402). 1989'a kadar süren ilk evrenin temel özelliği, uluslararası sermaye birikim süreciyle emek-yoğun sektörler üzerinden, tüketim mallarının ihracatı temelinde bütünleşmedir. Bu model, tarımda fiyat ve gelirlerin, sanayide de ücretlerin düşürülmesini gerektirmiş; reel ücretlerin baskı altına alınması yoluyla iç talep düşürülerek ihracat önemli ölçüde artırılmıştır (Ercan, vd., 2008). 1980'li yılların sonuna gelindiğinde ise emek-yoğun sektörlerde aşırı bağımlılık ve işçi eylemlerindeki canlanmayla birlikte ücretlerin baskılanmasına dayalı politikaların sınırlarına gelinmesi nedeniyle ihracattaki ivme azalmıştır. Bu noktada döviz biçiminde sermaye ihtiyacını karşılayacak yeni bir yola başvurulmuş; 1989'da kabul edilen 32 sayılı kararla sermaye hareketleri serbest bırakılarak, dünya ölçeğinde aşırı biriken para-sermayenin ülke içine çekilmesi mümkün hale gelmiştir (Ercan, 2010). 1989'dan 1999'a kadar süren ikinci evrede finansal serbestleşme yoluyla ülke içine çekilen uluslararası para-sermaye, hükümete verilen yüksek faizli borçlar yoluyla holding bankalarına kaynak aktarma mekanizması olarak işlev görmüştür (Gültekin-Karakaş, 2007). 1990'lı yıllar boyunca büyük holdingler bu yolla kârlarını büyük ölçüde artırmışlardır. Ancak, para-sermaye hareketine dayalı politikalar kısa vadede bireysel sermayeler için kârlı olsa da, uzun vadede üretim kapasitesinde ciddi düşüslere yol açarak sermaye birikim sürecinin tıkanmasına ve birbiri ardından gelen krizlere neden olmuştur (Ercan, 2004). 1990'ların sonuna gelindiğinde üretim kapasitesinin artırılması, sermaye birikiminin devamlılığı açısından kaçınılmaz hale gelmiş ve bu noktada Türkiye kapitalizminin uluslararası birikim sürecine üretken sermaye temelinde eklenmesine yönelik üçüncü bir evreye geçilmiştir. Bu evrede uluslararası rekabet gücünü yüksek teknolojiye dayalı üretime yönelme yoluyla artırma hedefi doğrultusunda birbiriyle bağlantılı beş temel politika benimsenmiştir: 1) Bankacılık reformu yoluyla para-sermayenin devlet borçlanması yerine üretken yatırımlara yönlendirilmesi; 2) üretken yatırımlar önündeki yönetsel-kurumsal engellerin kaldırılması; 3) üretken yatırımların sektörel bileşiminin emek-yoğun sektörlerden teknoloji-yoğun sektörlerle kaydırılması; 4) bölgesel politikalar yoluyla üretimin sosyo-mekansal boyutunun uluslararası rekabet gücünü arttıracak biçimde yeniden düzenlenmesi; 5) bu yapısal dönüşümler doğrultusunda emek üzerinde yeni kontrol mekanizmalarının kurulması (Oğuz, 2011).

Bu politikalardan ilki olan bankacılık reformu 1999'da kurulan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) eliyle başlatılmış ve 2001 krizinin ardından hızla tamamlanmıştır. Sanayi ile bankacılık sektörü arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi anlamına gelen bu reformla, devlete borç vererek rant sağlama yerine

geleneksel etkinliklerine dönerek sabit sermaye yatırımlarına yönelen bankaların varlığını sürdürmesine izin verilirken, bu dönüşüme ayak uyduramayan bankalar tasfiye edilmiştir (Gültekin-Karakaş, 2009). İkinci olarak üretken yatırımlar önündeki yönetsel-kurumsal engelleri kaldırmak üzere 2001 yılında “yatırım ortamını iyileştirme programı” başlatılmış, bu program çerçevesinde şirket kuruluşunu kolaylaştıran, esnek istihdamı kurumsallaştıran ve doğrudan yabancı yatırımları düzenleyen çok sayıda yasa çıkarılmıştır. Üçüncü olarak, üretken yatırımların sektörel bileşiminin emek-yoğun sektörlerden teknoloji-yoğun sektörlerle kaydırılması yoluyla uluslararası rekabet gücünün artırılmasına dönük yeni bir sanayileşme politikası benimsenmiş ve bu politika özellikle Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) kalkınma planlarında yansımaları bulmuştur. Yeni sanayi politikalarının temel hatlarının en kapsamlı biçimde ortaya konduğu rapor 2007 yılında DPT ve Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı’nın (TEPAV) işbirliği ile 9. Kalkınma Planı (2007-2013) için hazırlanan Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu (ÖİK) Raporu’dur (DPT, 2007). Bu raporda sanayileşme politikaları neoliberalizm ekseninde yeniden tanımlanmış; yeni sanayileşme politikalarının ithal ikameci dönemin sanayileşme politikalarından farklı olarak piyasa yönelimli olacağı şu ifadelerle vurgulanmıştır: “Burada sanayi politikalarıyla kast edilen belirli sektörlerin devlet eliyle desteklenmesi ya da belirli firmaların devlet tarafından özel olarak korunmasını içeren bir yaklaşım değil; devletin ve özel sektörün karşılıklı diyalog yoluyla imalat sanayiindeki işletmelerin rekabet gücünü artırmaya yönelik politika çerçevesini belirlemesidir” (DPT, 2007).

Yeni sanayileşme politikalarında ayrıca üretimin sosyo-mekansal boyutunun uluslararası rekabet gücünü arttıracak biçimde yeniden düzenlenmesi amacıyla ulus-altı bölgeler tanımlanmış ve farklı bölgelerde emek üzerinde farklı kontrol biçimleri kurulmasıyla her bölgenin uluslararası birikim sürecinde yatırım çekecek özelliklerinin ön plâna çıkarılması öngörülmüştür (Gündoğdu, 2009:280). Üretken sermaye birikimine dönük yeni stratejinin dördüncü temel ayağını oluşturan bu politikanın en tipik ifadesi, 2005 yılında Ankara Sanayi Odası Başkanı Zafer Çağlayan’ın Doğu ve Güneydoğu bölgesinde yatırımları artıracak bir öneri olarak gündeme getirdiği “bölgesel asgari ücret” talebini destekleyen Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen’in “Türkiye’nin kendi Çin’ini yaratması gerektiği”ne dair sözleri olmuştur (Köse ve Öncü, 2005). Bu bağlamda ihracat oranının artmasına karşın uluslararası pazar payının düşük olduğu sermaye-yoğun sektörler vasıflı emek gücünün yoğun olduğu batı ve kuzeybatı bölgelerine yönlendirilirken; pazar payı yüksek olmasına karşın ihracat oranı düşmekte olan emek-yoğun sektörlerin ise “ucuz emek” bölgeleri olarak bilinen doğu ve güneydoğu bölgelerine göç ederek rekabet avantajını koruması önerilmiştir (Kocacıbağcı ve Ercan, 2009). Bu süreçte teşvik sistemi de “küresel ekonomide rekabet edebilen bir sanayi tabanının olmasını özendirme” önceliği üzerinden yeniden yapılandırılmıştır (DPT, 2007:12). 2008 krizinin ardından 4 Haziran 2009’da açıklanan yeni teşvik ve istihdam paketi ile bu politikalar tam anlamıyla ete kemiğe bürünmüş, yeni teşvik sisteminde, sosyo-ekonomik gelişme düzeylerine göre dört bölge tanımlanarak yatırımcılara büyüklüklerine, sektörlerine ve bölgelerine göre bir dizi teşvik verilmesi öngörülmüştür (Bkz. Şekil 1).

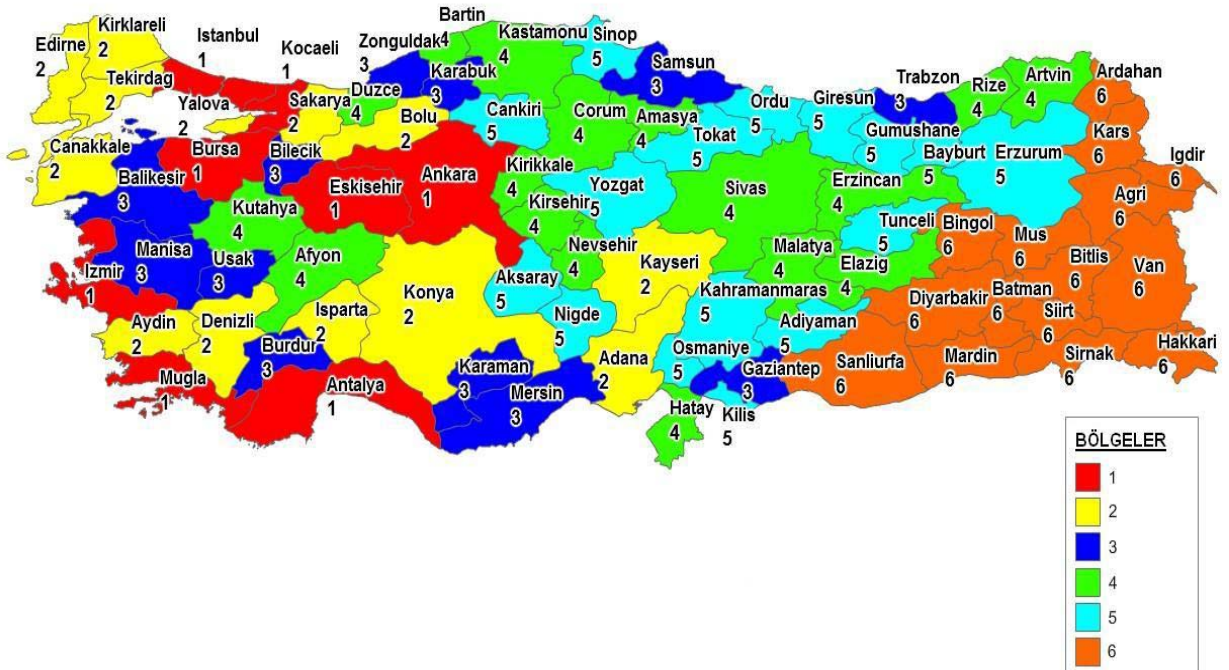
Şekil 1: 4 Haziran 2009 Tarihli Teşvik Sisteminde Bölgeler

Kaynak: www.yoikk.gov.tr

Yeni teşvik sistemine göre birinci bölgede elektronik ve makine imalatı gibi yüksek teknoloji gerektiren yatırımlar; 2. bölgede gıda ve içecek imalatı gibi görece daha düşük teknoloji gerektiren yatırımlar; 3. ve 4. bölgelerde ise konfeksiyon ve tarıma dayalı imalat sanayi gibi emek yoğun sektörlerin teşvik edilmesi öngörülmüştür (Resmi Gazete, Tarih/Sayı:16.7.2009/27290). 6 Nisan 2012’de kabul edilen yeni teşvik paketiyle ise il bazlı bölgesel teşvik sistemine geçilerek bölge sayısı 4’den 6’ya çıkarılmıştır (Bkz. Şekil 2). Son pakette 6. bölgenin tamamen Kürt illerinden oluşması ise özellikle dikkat çekicidir. Böylece Türkiye’nin kendi Çin’ini Kürt coğrafyasında yaratması hedefine somutluk kazandırılmıştır.

Şekil 2: 6 Nisan 2012 Tarihli Teşvik Sisteminde Bölgeler

kurulmasını ve bu mekanizmaların sektörel ve sosyo-mekânsal düzeyde farklılaşarak çeşitlenmesini getirmiştir. Bu süreçte özellikle yüksek teknolojili sektörlerde ve bu sektörlerin teşvik edildiği bölgelerde işgücü verimliliğini artırmaya yönelik politikalar, ya da Marx'ın görece artı değer üretimi olarak tanımladığı süreç ön plana çıkarken, emek-yoğun sektörlerde ve bu sektörlerin teşvik edildiği bölgelerde ise çalışma saatlerinin uzatılması, izinlerin sınırlandırılması gibi mutlak artı-değer üretimine yönelik politikalara ağırlık verilmiştir. Bütün bunlara ek olarak işgücü esnekliğine yönelik politikaların uzantısı olan istihdam edilebilirlik, uyum sağlayabilirlik, çok işlevlilik, işten çıkarma kolaylığı ve güvencesizleştirme gibi mekanizmalar yoluyla emek gücünün her an yeri doldurulabilir bir meta olarak değersizleştirilmesi süreci tüm sektör ve bölgelerde yaygınlaşmıştır (Oğuz ve Ercan, 2010:14). 2008 krizinden sonra açıklanan istihdam paketinde yer alan aktif işgücü programlarının güçlendirilmesi, mesleki eğitim faaliyetlerinin genişletilmesi, işsiz gençlerin kısa süreli stajyer olarak istihdam edilmesi gibi düzenlemeler de bu süreci pekiştirmiştir (Müftüoğlu-Özgün, 2010). Böylece 1980'lerde ve 90'larda emek üzerindeki kontrol esas olarak bölüşüm alanında (ücretlerin düşürülmesi yoluyla) kurulurken, 2000'li yıllarda buna üretim ve yeniden üretim alanlarındaki kontrol mekanizmaları da eklenmiştir.

Türkiye kapitalizminin küreselleşmesinin buraya kadar anlatılan temel evrelerinin herbirinde farklı sermaye kesimleri arasında yeni çelişkiler ortaya çıkmıştır. Örneğin yerli ticari sermaye gruplarının uluslararası şirketlerle kurdukları çeşitli ortaklıklar yoluyla büyük sanayi kuruluşlarına dönüştüğü 1960'lı yıllarda, ithal ikameci politikalar çerçevesinde uluslararası birikim süreciyle farklı biçimlerde eklemlenen sermayeler arasındaki çelişkiler, esas olarak teşvik uygulamaları ve yabancı sermaye politikalarına ilişkin olarak ortaya çıkmıştır. Teşvik sertifikalarının verilmesinde yatırım büyüklüğünün temel ölçüt olarak alınması, uluslararasılaşmış büyük sermayeler ile Anadolu merkezli küçük sermayeler arasındaki çelişkileri derinleştirmiş ve bu çelişkileri büyük sermayelerin hegemonyası altında idare etme işlevini DPT üstlenmiştir (Oğuz, 2010). 1980'lere gelindiğinde ise ihracata dayalı birikim evresine geçilmesiyle birlikte sermaye içi çelişkiler daha çok gümrük ve ticaret politikaları üzerinden yaşanmış, 1990'larda başlayan finansal serbestleşme döneminde bu çelişkilere döviz kuru ya da faiz oranı gibi para politikalarına ilişkin çelişkiler de eklenmiştir. 1990'ların sonlarından itibaren gündeme gelen yeni sanayileşme yönelimi ise, söz konusu çelişkilere yatırım ve teşvik politikalarına ilişkin çelişkileri de eklemiştir. Yeni teşvik politikalarının, üretimin sektörel ve sosyo-mekânsal dönüşümüne yönelik olarak büyüklük, sektör ve bölge temelinde farklılaşması, sermaye içi çelişkileri daha da çeşitlendirerek karmaşıklştırmış ve söz konusu çelişkilerin idaresi neoliberal otoriter devlet biçimini çok daha fazla ön plâna çıkarmıştır. Bir sonraki bölümde bu süreç ayrıntılı olarak incelenecektir.

Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin Oluşumu

1980 sonrasında Türkiye kapitalizminin dünya kapitalizmi ile daha derin bir biçimde bütünleşmesi, hem emek ile sermaye arasındaki çelişkileri, hem de uluslararası birikim süreciyle farklı boyutlarda eklemlenen sermayeler arasındaki çelişkileri derinleştirmiş ve bu çelişkilerin idaresi devlet aygıtında daha köklü bir dönüşümü zorunlu hale getirmiştir. Bu dönüşüm üç temel mekanizma ile gerçekleşmiştir. Birincisi, siyasi partilere ve seçim sistemine konan bir dizi yasal kısıtlama (örneğin 1983'de kabul edilen yüzde 10 seçim barajı) ile siyasal alan daraltılmış, tek sesli ve ideolojilerden arındırılmış bir siyasal yapı yaratılarak sınıfsal

çelişkilerin idaresi etkili bir biçimde siyasal alandan devlet aygıtına aktarılmıştır. İkincisi, önemli ekonomik politika kararları Meclis atlanarak Bakanlar Kurulu'nun çıkardığı kanun hükmünde kararnamelerle alınmış ve bu yolla yürütme aygıtı yasama karşısında güçlendirilmiştir.³ Üçüncüsü, yürütme aygıtının iç hiyerarşisi uluslararası birikim süreciyle eklemlenme biçiminin değişen gerekleri doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Daha önce Maliye Bakanlığı'na bağlı olan Hazine Genel Müdürlüğü ile Ticaret Bakanlığı'na bağlı olan Dış Ticaret Genel Sekreterliği ilgili bakanlıklardan alınarak 'Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı' adı altında biraraya getirilmiş ve bu müsteşarlık doğrudan Başbakanlığa bağlanmıştır. Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü de DPT'den alınarak Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'na bağlanmış ve böylelikle ekonomi yönetimiyle ilgili tüm önemli kararlar doğrudan Başbakanlığa bağlı olarak hareket eden ve bir önceki dönemin ekonomi yönetiminin temel kurumları olan DPT, Maliye ve Ticaret Bakanlığı'nın etkisinden uzak ve özerk bir biçimde çalışan tek bir birimde toplanmıştır (Güzelsarı, 2008: 125).

Ancak bütün bu düzenlemelere karşın başta özelleştirme olmak üzere neoliberal politikalar, Türkiye'de başka ülkelere göre çok daha yavaş uygulanabilmiş, hatta bazı durumlarda tümüyle tıkanmıştır. Bunun temel nedeni yürütme aygıtını güçlendirme yönündeki tüm girişimlere rağmen Türkiye'de devlet içi çatışmaların yoğunluğunu sürdürmesidir. 1982 Anayasası Cumhurbaşkanlığının gücünü ve yetkilerini artırdığı halde, Türkiye'de Latin Amerika tarzı bir başkanlık sisteminin kurulması mümkün olmamıştır. Bu durumda neoliberal program, doğrudan Başbakanlığa bağlı olarak çalışan yeni bir bürokrasi yaratılarak uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak bu durum, devlet içinde üç türlü bölünmeye neden olmuştur: yürütme ile yargı, hükümetler ile teknokratlar ve yerleşik bürokrasi ile yeni bürokrasi arasındaki bölünmeler. Yürütme ile yargı arasındaki bölünme ve çatışmalar, en yoğun biçimde hükümetler ile Danıştay ve Anayasa Mahkemesi arasında yaşanmıştır. Neoliberal politikalara ilişkin kararlar Meclis atlanarak Bakanlar Kurulunun çıkardığı kanun hükmünde kararnamelerle alındıkça, bu kararlara muhalefet eden kesimlerin en sık başvurduğu yöntem, söz konusu kararnamelerin iptali için Danıştay ve Anayasa Mahkemesi'ne başvurmak olmuştur. Bu mekanizma özellikle sendikalar tarafından özelleştirmeye ilişkin kararlarda kullanılmış ve söz konusu kararların çoğu 'ulusal çıkarlara' ya da 'kamu yararına' aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi ve Danıştay tarafından iptal edilmiştir. İkinci tür bölünme ise karar alma konumundaki hükümetler ile bu kararları uygulama konumundaki teknokratlar arasında yaşanmıştır. Söz konusu bölünme, hükümetlerin neoliberal politikalara tümüyle bağlı olduğu 1980'li yıllarda işlevsel iken, neoliberal politikalara daha az bağlı olan koalisyon hükümetlerinin iktidara geldiği 90'lı yıllarda sürecin tıkanmasına yol açmıştır (Sönmez, 2011). Son olarak, neoliberal ilkelerle hareket eden yeni bürokrasi ile bir önceki dönemin ilkeleri doğrultusunda hareket eden yerleşik bürokrasi arasındaki bölünme, 80'li yıllarda neoliberal düzenlemelerin yerleşik bürokrasinin müdahalesi olmadan hızla başlatılmasını sağlamış, ancak sürecin daha sonraki aşamalarında bir engel haline gelmiştir (Sönmez, 2004: 149).

Bu noktada neoliberal otoriter devletin oluşumunun ikinci evresine geçilmiş, neoliberal politikalara ilişkin devlet içi çatışmaları aşmak üzere 1990'ların sonundan itibaren köklü adımlar atılmıştır. Yürütme ile yargı arasındaki bölünmeleri aşmak üzere atılan ilk adım, 1999 yılında Anayasa'da yapılan değişikliklerle özelleştirme (madde 47) ve uluslararası tahkime (madde 125) anayasal dayanak kazandırılması olmuştur. Böylelikle 80'li ve 90'lı yıllar

³ 1972-78 döneminde sadece 17 tane kanun hükmünde kararnama çıkarılmış iken, 1982-1990 döneminde bu sayı 305'e çıkmıştır (Sönmez, 2004: 143).

boyunca sendikaların açtığı davalarda Danıştay ve Anayasa Mahkemesinin “kamu yararına aykırı olduğu gerekçesiyle” özelleştirmeleri durdurmasından yakının sermayenin önü açılmış, 2000’li yıllar boyunca özelleştirmeler büyük bir hız kazanmış ve pek çok emek karşıtı düzenleme yasama geçirilmiştir. İkinci olarak, 1990’ların sonundan itibaren yürütme aygıtı içinde neoliberal politikaları hükümetlerin politik tercihlerinden bağımsız olarak kesintisiz biçimde uygulayabilecek çok sayıda bağımsız düzenleyici kurul oluşturulmuştur.⁴ Bu kurullara, devlet aygıtı içindeki özerk konumları ve geniş yasama, yürütme ve yargı yetkileri sayesinde hem karar alıcı hem de uygulayıcı rolü verilmiş, böylelikle karar alma konumundaki hükümetler ile bu kararları uygulama konumundaki teknokratlar arasındaki çatışmalar büyük ölçüde önlenmiştir. Son olarak, 2001 yılında kurulan Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (YOİKK) ile üst düzey ekonomi bürokrasisinin bütün kesimleri (Maliye Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı gibi 1980 öncesinin ekonomi yönetiminin önde gelen kurumları ile Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı gibi 1980 sonrasında neoliberal ekonomi yönetiminin önde gelen kurumları) uluslararası rekabet gücünü yatırımlar yoluyla artırma hedefi etrafında biraraya getirilmiş, böylelikle yerleşik bürokrasi ile yeni bürokrasi arasındaki çatışmalar büyük ölçüde aşılmıştır. YOİKK’in ulusal ekonomiyi yüksek teknolojiye dayalı sanayileşme temelinde yeniden yapılandırma vurgusu, bir önceki dönemin ideolojik belkemiğini oluşturan ulusal kalkınma, planlama ve sanayileşme söylemleriyle tarihsel bir bağ kurulmasını sağladığı gibi, ulusal kalkınma kavramının neoliberal bürokrasi içinde yeniden dolaşıma sokulmasını sağlamıştır. Bu yeni kalkınma ve sanayileşme vurgusunun ‘uluslararası rekabet gücünü artırma’ bağlamına yerleştirilmesi ise, ulusal kalkınmacılığa piyasa yönelimli bir içerik katarak neoliberalizmi yerleşik bürokrasinin gözünde meşrulaştırma işlevi görmüştür. Sonuç olarak ortaya çıkan bu yeni sentez, bürokrasinin geniş kesimlerine hitap ederek neoliberalizmin devlet aygıtının bütününde hegemonik hale gelmesine yol açmıştır (Ercan ve Oğuz, 2007: 184). YOİKK’in bir başka özelliği de üst düzey ekonomi bürokrasisi ile sermayenin farklı kesimlerinin temsilcilerini (TOBB, TÜSİAD, YASED ve TİM Başkanları) aynı çatı altında biraraya getirmesidir. Böylelikle daha önce sözü edilen “devletin gömülü özerkliği”, yani devletin uluslararası rekabeti gücünü artıracak ekonomi politikalarını özel sektör ile yakın bir işbirliği içinde belirlemesi yönünde de ilk adım atılmıştır.

Ayrıca bu dönemde yasama süreci de yeni bir anlam kazanmıştır. 90’lı yılların sonundan itibaren Meclisin yasama etkinliğinde çarpıcı bir canlanma olmuştur. Yürütme aygıtının yasama karşısındaki konumunun daha da güçlendirildiği bir dönemde yasama etkinliğindeki bu ani canlanma ilk bakışta garip karşılanabilir. Ancak yasaların çıkarılma biçimine ve içeriklerine daha yakından bakıldığında, çoğunun yürütme aygıtı tarafından taahhüt edilen neoliberal düzenlemelerle ilgili olduğu görülür. Başka bir deyişle yasama aygıtı hükümetin hazırladığı yasa taslaklarını onaylamakla görevli teknik bir kuruma indirgenmiş, bu anlamda 80’li yıllara göre daha aktif ama yürütme aygıtı karşısında daha da ikincil bir konuma düşmüştür. Poulantzas’ın terimleriyle ifade edilecek olursa “yasalar norm evrenselliğine dayalı bir mantığın ürünü olmaktan çıkıp, yürütme aygıtında cisimleşen somut, gündelik ekonomi politikalarına ilişkin kayıtların tutulduğu hesap defterinin bir parçası haline gelmiştir (Poulantzas, 1978: 218-219).

Bu noktada buraya kadar anlatılan bütün dönüşümlerin AKP’nin iktidara geldiği 2002

⁴ Bu kurullardan bazıları şunlardır: Sermaye Piyasası Kurulu (1992), Rekabet Kurulu (1994), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (1999), Telekomünikasyon Kurulu (2000), Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (2001), Şeker Kurulu (2001), Kamu İhale Kurulu (2002), Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurulu (2002).

yılından *önce* gerçekleştiğini özellikle vurgulamak gereklidir. Başka bir deyişle, Türkiye’de neoliberal otoriter devlet biçiminin oluşumu AKP ile başlamamış, tersine AKP sürece oldukça ilerlemiş bir aşamasında dahil olmuştur. 2002 yılında AKP iktidara geldiğinde, neoliberalizmin siyasi iktidarlardan bağımsızlaşarak yürütme organının dokusuna kazanması süreci büyük ölçüde tamamlanmış, devletin sermayedarlar ile yakın işbirliği içinde hareket etmesini sağlayacak yapılar oluşturulmuş, yasama ve yargı organları büyük ölçüde yürütme organına tabi hale getirilmiştir. Bununla birlikte AKP iktidarı, özellikle 90’lı yılların koalisyon hükümetlerinden farklı olarak, sermayenin tüm kesimlerinin desteğini arkasına almayı başarmış ve 2000’li yıllar boyunca neoliberal otoriter devlet biçimini daha da pekiştirecek önemli adımlar atmıştır. Bu adımların en önemlilerinden biri, 12 Eylül 2010 Anayasa değişikliği ile yargının yürütmeye bütünüyle tabi kılınmasıdır. Bu bağlamda en kritik değişiklik ise, yürütmenin yargısal denetimine ilişkin madde ile ilgilidir. 125.maddenin 4. fıkrası ile düzenlenen, yürütmenin yargısal denetimine ilişkin hüküm daha önceki Anayasada yoruma açık bırakılmıştır. 4. fıkradaki “yargı yetkisi, idari eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlıdır” ifadesi, idari yargı denetimini hukukilik denetimi ile sınırlandırmakla birlikte “yerindelik denetimini” yasaklamadığından, yargıçlar bu fıkraya dayanarak, 2000’li yıllar boyunca pekçok neoliberal düzenlemeyi kamu yararına aykırı olduğu gerekçesiyle iptal ya da yürütmeyi durdurma kararları almaya devam edebilmiştir. 12 Eylül 2010 Anayasa değişikliği ile bu yolu tamamen kapatmak üzere “yargı yetkisi, idari eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlıdır” kaydı (m.125/IV), “..sınırlı olup hiçbir surette yerindelik denetimi şeklinde kullanılamaz” (m.11) yasağına dönüştürülmüş, böylelikle hükümetin çıkardığı neoliberal düzenlemelerin iptali için Danıştay’a başvurma yolu büyük ölçüde kapanmıştır. Yine Anayasadaki değişikliklerle Anayasa Mahkemesi üyelerinin belirlenme ve işleyiş sürecinde yürütmenin yetkilerinin artırılması da, yargının yürütme organına kazanmış olan neoliberal ilkelere tabi kılınması sürecini pekiştirmiştir.

AKP döneminde neoliberal otoriter devletin konsolidasyonu doğrultusunda atılan bir başka önemli adım ise “devletin gömülü özerkliği” ile ilgilidir. Devletin, sermayedarların içine gömülü ama onlardan özerk bir biçimde hareket ederek hepsine uluslararası rekabette ayakta kalmaları için gerekli bilgiyi sağlama işlevini vurgulayan yaklaşım, en kapsamlı biçimde Dokuzuncu Kalkınma Planı Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu (ÖİK) Raporu’nda (2007) yer almıştır. Raporda özel sektörün bilgi ihtiyacının devlet tarafından karşılanmasını sağlamak üzere, “Türk sanayicilerinin, faaliyet gösterdikleri sektörün küresel değer zincirinin hangi kısımlarına ne şekilde entegre olmaları gerektiği ve değer zincirinin ne kadar geniş bir halkasına yatırım yapmalarının verimli olacağı hakkında tek başlarına edinemeyecekleri malumatın özel sektöre aktarılması” önerilmiştir (DPT, 2007:11). Raporda ayrıca imalat sanayiinin küresel ekonomiye entegrasyonu ve rekabet gücünün artması için “stratejik koordinasyon” gerektiği vurgulanarak, devletin bu süreçteki rolü şöyle tanımlanmıştır:

“Küresel ekonomiye entegrasyonun ülkenin uzun dönemli büyüme stratejilerine uygun bir şekilde gerçekleşebilmesi için şirketler kesimine malumat sağlayacak, kamunun karar alma sürecine entegre olarak yerli ve yabancı yatırımları etkin bir teşvik sistemiyle yönlendirecek bir kamu-özel sektör diyalog mekanizmasının kurulması gerekmektedir..Bu mekanizma kamu ile şirketler kesimi arasında çift yönlü bir malumat akışı sağlayacaktır. Özel sektörden sağlanan malumat analiz edilerek firmaların verimli alanlara yatırım yapmaya yönlendirilmesi sağlanacaktır” (DPT, 2007:150).

Dolayısıyla raporda devletin, ekonomik politikalara ilişkin kararları hem “kamu-özel sektör diyalog mekanizmasını” kullanarak sermayenin farklı kesimleriyle daha fazla etkileşim

halinde alması, hem de “stratejik koordinasyon” yoluyla devletin tüm bölmelerini aynı yönde harekete geçirmesi önerilmektedir. Raporda ayrıca “ÖİK'nın belirlediği politika önerilerinin Ekonomik Koordinasyon Kurulu benzeri diyalog mekanizmalarınca gündemine alınması” gerektiği belirtilmiştir (DPT, 2007:150).

2008 krizinden sonra AKP hükümeti, tam da ÖİK Raporu'ndaki bu öneriler doğrultusunda Ekonomi Koordinasyon Kurulu'na (EKK) yeni işlevler yüklemiştir. EKK, 2004 yılı Mayıs ayında ekonomik gelişmelerin daha yakından izlenmesi ve bakanlar arası iletişimin artırılması amacıyla Bakanlar Kurulu bünyesinde kurulmuş⁵; 2008 krizi sonrasında ise kriz yönetimi bağlamında yeni bir önem kazanmıştır. 28 Şubat 2009'da yürürlüğe giren 5838 sayılı yasayla Başbakanlık Teşkilatı hakkındaki kanuna yeni bir madde eklenerek EKK'ya yasal statü verilmiştir. Yasaya göre EKK başbakanın belirleyeceği bakanlardan oluşur ve kurul üyesi Başbakan Yardımcısı, Kurula başkanlık eder. EKK toplantılarına konuyla ilgili bakanlar ve kamu görevlileri ile özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve üniversitelerin temsilcileri davet edilebilir. EKK'nın görevleri arasında ise şunlar sayılmaktadır:

“Ekonomik istikrarla ilgili gelişmeleri izlemek ve değerlendirmek; para, kredi, finans, maliye, borçlanma, gelirler ve diğer ekonomi politikaları ile plan ve programların tespitinde, uygulanmasında ve güncelleştirilmesinde koordinasyonu sağlamak; küresel ve ulusal ekonomi ile ilgili gelişmeleri izlemek, değerlendirmek, gerektiğinde araştırmalar yapmak veya yaptırmak; gerektiğinde, gelir azaltıcı veya harcama artırıcı önerileri değerlendirmek, uygun görülenler hakkında etki analizlerini yapmak veya yaptırmak, devlet yardımları politikalarının tespitinde, uygulanmasında ve güncelleştirilmesinde koordinasyonu sağlamak”⁶.

Bu ifadelerden görülebileceği gibi krizden sonra EKK, temel ekonomik kararlarla ilgili bütün yetkileri elinde toplayan bir yapıya dönüştürülmüş; ayrıca “gerektiğinde araştırmalar yapmak ya da yaptırmak” ifadesinden de anlaşılacağı gibi sermayenin organik aydınlarının da karar sürecine katılarak sermayedarlara bilgi aktarmalarını sağlayan bir platform işlevi görmüştür. Kriz sonrasında bütün kritik kararlar EKK toplantılarında alınmıştır. Üst düzey ekonomi bürokratları ile işveren örgütlerinin katıldığı bu toplantılara emek örgütlerinin temsilcileri ise nadiren çağrılmış; ancak “ulusal istihdam stratejisi” örneğinde olduğu gibi sınıfsal olarak fazla çatışmalı ve dolayısıyla toplumsal meşruiyeti sağlamanın fazla zor olduğu konularda göstermelik olarak sürece katılmaları istenmiştir. Burada neoliberal otoriter devlet biçimi açısından yeni olan ise EKK'nın (benzer bir yapı ve işlevi olan YOİKK'den farklı olarak) bütün bunları hem çok sık hem de farklı bölgelerde toplanarak gerçekleştirmesi; böylelikle sermaye birikiminin hızla değişen ve bölgelere-sektörlere göre farklılaşan gereklerine uygun politikaları, farklı yerelliklerdeki sermaye kesimleriyle sürekli etkileşim halinde ve Meclisin tümüyle dışlandığı bir gündelik işleyiş içinde hızla belirleyebilmesidir.

Son olarak AKP iktidarının 3 Mayıs 2011'de kabul edilen 6223 Sayılı Yetki Kanunu çerçevesinde çıkarttığı kanun hükmünde kararnamelerle bakanlıklarda ve üst kurullarda yaptığı kimi değişiklikler üzerinde kısaca durmak ve son gelişmelerin neoliberal otoriter devlet biçimi açısından ne anlama geldiğini tartışarak yazıyı noktalamak anlamlı olacaktır.

⁵ “Ekonomiye sıkı takip,” *Radikal Gazetesi*, 18.5.2004.

⁶ Kanun No.5838, *Resmî Gazete*, Tarih/Sayı:28.2.2009/27155 (Ek madde 9: 18/02/2009-5838 S.K./27.mad).

Sonuç Yerine

AKP'nin üçüncü iktidar döneminde hızla çıkardığı 6223 Sayılı Yetki Kanunu çerçevesinde merkezi devlet aygıtında köklü değişimlere gitmesi, Türkiye'de devletin dönüşümünü sermaye birikim sürecinden kopuk olarak ele alan yaklaşımların sıklıkla düştüğü yanılgıları yeniden gündeme getirmiştir.⁷ Bu yaklaşımlar, söz konusu değişiklikleri dar anlamda AKP iktidarının devlet içinde kadrolaşma çabası ya da planlamacı/kalkınmacı devletin tasfiyesi açısından yorumlayarak, bir bütün olarak devletin sermaye birikim sürecinde edindiği yeni rolleri görmezden gelmektedir. Örneğin 643 Sayılı Kararname ile devlet bakanlarının kaldırılarak başbakan unvanı taşıyan başbakan yardımcılarının yaratılması ve bakan ile müsteşar arasına bakan yardımcısı makamının eklenmesi gibi değişiklikler, dar anlamda siyasi kadrolaşma çabası biçiminde yorumlanmıştır. Oysa sürece Türkiye'deki sermaye birikiminin geldiği yeni aşama açısından bakıldığında, burada söz konusu olanın, birikimin hızla değişen koşullarının idaresini kolaylaştırmak üzere yetkinin doğrudan sermayenin bürokrasi içindeki güncel temsilcilerinde, yani siyasi iktidarda toplanması olduğu söylenebilir. Benzer biçimde, 649 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile sekiz üst kurulun özerkliğine son verilmesi ve ilgili bakanın, üst kurulların her türlü idari etkinliklerini denetlemekle yetkili kılınması gibi gelişmeler, ekonomi yönetiminin yeniden politizasyonu olarak değil, zaten yürütme organının dokusuna kazınarak bürokrasi içinde çatışma kaynağı olmaktan çıkmış olan neoliberal politikaların düzenli devlet aygıtının içine geri çekilmesi olarak yorumlanabilir (Cebeci, 2011).⁸

Bir diğer örnek Devlet Planlama Teşkilatı'nın kapatılarak Kalkınma Bakanlığı'nın kurulması ile ilgilidir. Güler'e (2011) göre bu gelişme, planlı kalkınma döneminin kapatıldığı anlamına gelmektedir, çünkü planlama tüm bakanlıkların eşgüdümünü gerektirir. "Tüm bakanlık ve kamu kurumlarıyla kuruluşlarının üstünde yer alması gereken devlet planlama işlevi bakanlıklardan biri –Kalkınma Bakanlığı haline getirilerek, örgüt yapısını değiştirme yoluyla gerçekte "planlı kalkınma dönemi" kapatılmıştır" (Güler, 2011). Burada da, sürece sermaye birikimi açısından bakıldığında, Kalkınma Bakanlığı'nın planlamanın sonu anlamına gelmediği, aksine çok daha ayrıntılı ve karmaşık olan yeni ve neoliberal bir sanayileşme planının daha merkezi/güçlü bir kurumla yürütülmesi amacıyla kurulduğu söylenebilir. Bu süreçte "tüm bakanlık ve kamu kurumlarıyla kuruluşlarının üstünde yer alarak" eşgüdümü sağlama işlevini ise zaten YOİİK ve EKK gibi kurullar üstlenmiştir. Benzer biçimde, Güler'e göre Ekonomi Bakanlığı "Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın bakanlığa dönüştürülmüş biçiminden ibarettir (...) Ekonominin asıl –mali kurumları Başbakanlık bünyesinde ekonomik konuları eşgüdümlemekten sorumlu Başbakan Yardımcısı"na bağlı bırakılmıştır" (Güler, 2011). Oysa sürece Türkiye kapitalizminin son on yıllık yönelimleri açısından bakıldığında Ekonomi

⁷ Söz konusu süreci sermayeye yeni değerlendirme alanları açılması bağlamında ele alan alternatif bir yaklaşım için bkz. Ercan (2011).

⁸ Bu noktada Poulantzas'ın otoriter devlet biçimi ile ilgili olarak yaptığı önemli bir vurguyu hatırlamakta yarar vardır. Poulantzas'a göre bir devlet biçimi olarak liberal demokraside siyasi partiler iktidara geldiklerinde kendi tabanlarını oluşturan kesimlerin sınıfsal çıkarlarını yürütme organında temsil ederler. Otoriter devlet biçiminde ise iktidardaki siyasi partilerin rolü, kendi tabanlarının sınıfsal çıkarlarını devlet düzeyinde temsil etmek yerine, yürütme organında cisimleşmiş olan "devlet çıkarlarını" (günümüzde neoliberalizmi) kendi tabanlarının ve toplumun geniş kesimlerinin nezdinde temsil etmeye dönüşür. Poulantzas bu süreçte iktidara gelen kitle partilerini "tamı tamına devlet partisine dönüşen egemen kitle partisi" sözleriyle tanımlar. AKP'nin bugünkü konumu tam da budur.

Bakanlığı'nın ekonomi yönetiminde görece önemsiz bir kurum değil, aksine yeni sanayi politikalarının belkemiğini oluşturan teşvik sistemini yönetmek üzere uzmanlaşmış, kendi ifadeleriyle “yatırım-istihdam-üretim-ihracat süreçlerinin eşgüdümü”nü tek elden sağlayan temel öneme sahip bir kurum olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, 2000'li yıllarda Türkiye'de kapitalist üretimin sektörel ve sosyo-mekânsal dönüşümü yoluyla küresel rekabet gücünü artırma yönündeki politikalar, hem emek üzerindeki kontrol mekanizmalarının, hem de sermaye içi çelişkilerin bölge ve sektör temelinde daha da çeşitlenerek karmaşıklaşmasına yol açmış, bu durum neoliberal otoriter devlet biçiminin yeni mekanizmalarla pekiştirilmesini gerektirmiştir. Bu çerçevede AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından bu yana giderek artan ve özellikle üçüncü iktidar döneminde iyice belirginleşen otoriterleşme eğilimlerini, devletin dar anlamda bir siyasi parti tarafından ele geçirilmesi olarak değil, 1980'lerin başından bu yana adım adım inşa edilen neoliberal otoriter devletin 2000'li yıllarda geçirdiği dönüşüm bağlamında yorumlamak gereklidir. Bu dönüşümün temel amacı ise, neoliberal otoriter devletin, bir yandan sermaye birikiminin sektörel/bölgesel temelde yeniden örgütlenişine daha hızlı tepki verecek biçimde farklı ölçeklerde toplumsal dokuya daha derinden nüfuz edebilecek kadar esnek, aynı zamanda da tüm bu farklı ölçeklerde birikim sürecini aynı yönde harekete geçirebilecek denli merkezleşmiş biçimde davranmasını sağlayacak yeni siyasal-yönetimsel mekanizmaların yaratılmasıdır.

Kaynaklar

Bayramoğlu, S. (2005) *Yönetişim Zihniyeti*, İletişim Yayınevi, İstanbul.

Bryan, D. (1995) *The Chase Across the Globe: International Accumulation and the Contradictions for Nation States*, Westview Press, Boulder.

Cebeci, A. (2012) *Bilmediğimiz Kapitalizm-Gizli Elin Kurumsallaşması: YOİKK*, SAV Yayınları.

DPT (2007) *Dokuzuncu Kalkınma Planı: Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

Ercan, F. (2004) “Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği: Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış”, Balkan, Neşecan – Savran, Sungur (Der.) *Neoliberalizmin Tahribatı*, Metis Yayınları, İstanbul.

Ercan, F. (2006) “Türkiye'de Kapitalizmin Süreklilik İçinde Değişimi (1980-2004)”, Yılmaz, Demet vd. (Der.) *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*, Dipnot Yayınevi, Ankara.

Ercan, F. (2010) “Türkiye'yi Anlamak: Bir Çerçeve Denemesi”, Güngen, Ali Rıza vd. (Der.) *Emek ve Siyaset*, Dipnot Yayınevi, Ankara.

Ercan, F. (2011) “Kanun Hükmünde Kararnemelerin İşaret ettikleri: Kamu Girişimciliği ve Yeni Değerlenme Alanlarının Açılması”, *İMO Ankara Şubesi Haber Bülteni*, Kasım 2011, 2011/7, Ankara

Ercan, F. - Oğuz, Ş. (2007) “Rethinking Anti-Neoliberal Strategies through the Perspective of Value Theory: Insights from the Turkish Case,” *Science and Society*, Vol.71, No: 2, s.173-202.

Ercan, F. - Gültekin-Karakaş, D. - Tanyılmaz, K. (2008) “Türkiye'de Sermaye Birikimi, Sanayileşme Politikaları ve Sektörel Değişimler”, Arslan, G. Elmas (Der.) *Çeşitli yönleriyle Cumhuriyetin 85*.

Yılında Türkiye Ekonomisi, GÜ Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No 4, Ankara.

Evans, P. (1995) *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*: Princeton University Press, Princeton, NJ.

Gülalp, H. (1993) *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, Belge Yayınları, İstanbul.

Güler, B.A. (2011) “Yetki Kanunu -6223 Bağlı Kararnamelerin Genel Özellikleri ve Yeni Kurulan Beş Bakanlık Üzerine Değerlendirme”, <http://www.birgulaymanguler.net/>

Gültekin-Karakaş, D. (2007) “Sınıfsal bir Süreç Olarak Türkiye Banka Reformu”, *Türkiye’de Kapitalizmin Güncel Sorunları*, Dipnot Yayınevi, Ankara, s.269-314.

Gültekin-Karakaş, D. (2009) *Hem Hasımız Hem Hısıımız: Türkiye Finans Kapitalinin Dönüşümü ve Banka Reformu*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Gündoğdu, İ. (2009) “Sermayenin Bölgesel Kalkınma Eğilim(ler)i: Kalkınma Ajansları Yasası Üzerine Tarihsel-Coğrafi Materyalist Bir İnceleme”, *Praksis*, Sayı: 19.

Güveloğlu, N. (2004) “Demokrasinin Neoliberal Dönemde Geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler Üzerindeki Etkileri”, *Praksis*, Sayı 12.

Güzelsarı, S. (2008) *Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü: Türkiye’de Mali İdarede Yeniden Yapılanma*, SAV Yayınları, İstanbul.

Harvey, D. (2001) *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography* (New York: Routledge).

Jessop, B. (2006) “Poulantzas’s *State, Power, Socialism* as a Modern Classic”, *Historical Materialism* konferansına sunulan bildiri.

Kannankulam, J. (2003) “Authoritarian Statism and Right-wing Populism”, *Workshop on State and Globalisation: Perspectives from Germany and Turkey*, Frankfurt University.

Kocacıbağ, E. - Ercan, F. (2009) “New industrial policy and new roles in production and reproduction of gender in Turkey”, *International Association for Feminist Economics* Kongresi’nde sunulan bildiri, Boston, 26-28 Haziran.

Köse, A. H. - Öncü, A. (2005) “Size bir tas pirinç...Pardon bulgur yetmez mi?,” *Evrensel Gazetesi*, 6 Ağustos.

Müftüoğlu, Ö. – Özgün, Y. (2010) “Sınıflar Arası Mücadelede Yeni Bir Dönemeç: Türkiye’de 2008 Krizi”, *Praksis*, Sayı: 22, s.151-174.

Naim, M. (2000) “Fads and Fashion in Economic Reforms: Washington Consensus or Washington Confusion?,” *Third World Quarterly*, Vol.21, No.3

Oğuz, Ş. (2006) “Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Mekânsal Farklılaşmalar ve Devletin Dönüşümü”, Demet Yılmaz vd. (der.), *Kapitalizmi Anlamak*, Dipnot Yayınları, Ankara, 147-212.

Oğuz, Ş. (2010) “Türkiye’de Otoriter Devletçiliğin Gelişimi: Seksenler Dönüm Noktası mı?”, Besime Şen ve Ali Ekber Doğan (der.), *Tarih, Sınıflar ve Kent*, Dipnot Yayınları, Ankara, 197-221.

Oğuz, Ş. (2011) “Krizi Fırsata Dönüştürmek: Türkiye’de Devletin 2008 Krizine Yönelik Tepkileri”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 44, Sayı 1, 1-23.

Oğuz, Ş. - Ercan, F. (2010) “Avrupa Birliği’nde Emek Üzerindeki Yeni Kontrol Biçimleri ve Türkiye’deki Sendikaların Tepkileri,” Güngen, Ali Rıza vd. (Der.) *Emek ve Siyaset*, Dipnot Yayınevi, Ankara.

Poulantzas, N. (1968). *Political Power and Social Classes* (London: Verso).

Poulantzas, N. (1974) *Classes in Contemporary Capitalism* (London: New Left Books).

Poulantzas, N. (1974) "The Internationalization of Capitalist Relations and the Nation State", *Classes in Contemporary Capitalism* (London: New Left Books).

Poulantzas, N. (1978) *State, Power, Socialism* (London: New Left Books).

Savran, S. (1992) *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri (1919-1980)*, Kardelen Yayınevi, İstanbul

Sönmez, Ü. (2004) *Independent Regulatory Agencies: The World Experience and the Turkish Case*, Unpublished Master Thesis, Middle East Technical University, Ankara.

Sönmez, Ü. (2011) *Piyasanın İdaresi: Neoliberalizm ve Bağımsız Düzenleyici Kurumların Anatomisi*, İletişim Yayınları